

Η ΔΙΑ ΤΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΘΕΣΜΙΣΗ:
ΑΠΟ ΤΗ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΔΙΚΑΙΟΤΑΞΙΑ

Η επιλογή και πρόταξη ερωτήματος για το ρόλο του γλωσσικού κώδικα σε περιόδους που δείχνουν απονευρωμένες από τα σύμβολα των νεότερων και σύγχρονων κοινωνιών δεν συνιστά πρωτοτυπία ούτε, πολύ περισσότερο, τροφοδοτεί την αίσθηση ενός υφέροντος ρομαντισμού με άρρητες προθέσεις. Εκφράζει, θα υποστήριζα, τη διαρκή επανάκαμψη σε ζητήματα που φαίνονται ότι ήδη έχουν αντιμετωπισθεί, όταν δεν σκιάζονται από το βάρος άλλων προτεραιοτήτων. Οι επιλογές έχουν τη θέση τους και σ' αυτή ανήκουν οι περιοδολογήσεις, όπως αυτή που πρώτη αντιμετωπίζουμε δημιουργώντας έναν ενδιαφέροντα «γλωσσικό μίτο της Αριάδνης».

Οι αναζητήσεις για ένα άλλο Βυζάντιο με την εύλωτη επιλογή της προσανατολισμένης κίνησης “προς τα πρόσω” και “προς τα οπίσω” της περιόδου ανάμεσα στον 6ο και 9ο αιώνα μας θέτει διαρκώς αντιμέτωπους με την θεωρητική και εμπειρική αξία που αποκτούν μακροσκοπικά ερμηνευτικά εργαλεία ρηξικέλευθα αποδελτιωμένα στους λανθάνοντες λαϊκούς θεσμούς και σθεναρώς αντιπαρατιθέμενα στην κρατική νομοθετική πολιτική. Μάλλον δεν υπάρχουν πια σοβαρές ανατροπές μιας βεβαιότητας μας: οι αλληπάλληλες ξενικές κατακτήσεις, με αφειρητά την υποταγή της Ελλάδας στους Ρωμαίους (146 π.Χ.) μέχρι τους νεότερους χρόνους, στη διάρκεια δηλαδή του ενός τρίτου του εθνικού μας βίου, διασπούν τη λειτουργική ενότητα των πρωταρχικών

στοιχείων του πολιτισμού μας και κλονίζουν στις μεγάλες διάρκειες τον μεταξύ τους οργανικό σύνδεσμο.

Το δίκαιο φορέας της συλλογικής συνειδήσεως του λαού αποσπάρθνεται από την ηγεμονική απαξία, κοινός τόπος άλλωστε στις *λεηλατικές* κοινωνίες, του κατακτητή έναντι του κατακτημένου: καταργείται έτσι η αρχή της ισοτιμίας του εθίμου με το νόμο. Πρόκειται για την γνωστή αρχή η οποία σε ομαλές πολιτιστικές περιόδους εξασφάλιζε, στα πλαίσια των ψηφισμάτων της Εκκλησίας του Δήμου και άλλων δικαιοδοτικών οργάνων, την διαρκή ανανέωση του γραπτού (νόμου) δια του άγραφου δικαίου (έθιμο). Πρόκειται για ζητήματα στα οποία είναι φυσικό να επανακαμπτούμε αναστοχαζόμενοι ρυθμίσεις και εξαρτήσεις που η νεότερη αλλά και η λιγότερο πρόσφατη έρευνα, παρά τους χαμηλούς ρυθμούς με τους οποίους κινούνται στα μεγάλα βάθη της ιστορίας του δικαίου, ενισχύουν υποθέσεις οι οποίες καθορίζουν το νομοκατεστημένο βίο κοινοτήτων και κοινωνιών.

α. «Όπλοις και νόμοις Ρωμαίοι της Οικουμένης εκράτησαν»

Η σαγήνη των μεγάλων ρυθμίσεων έχει το δικό της χρονολόγιο αλλά και την δική μας κριτική ματιά. Να υπενθυμίσω ότι ο Ιουστινιανός είναι ο αυτοκράτορας ο οποίος θα κωδικοποιήσει τον 6ο αιώνα το ρωμαϊκό δίκαιο, μαχητικό εξουσιαστικό όργανο από τους χρόνους της κατάκτησης. Έκτοτε το δίκαιο θα γνωρίζει το δικό του διχασμό ο οποίος θα επιβιώσει και θα μοιάζει «αχρονικός» ενώ τα γλωσσικά σύμβολα είναι τόσο επιβλητικά. Το *επίσημο-κρατικό* και το *λαϊκό-δημόδες* θα βιώσουν τη δική τους ανώμαλη εξέλιξη μέσα από ένα διαρκή, φανερό ή κρυφό, ανταγωνισμό με κοινωνικό απείκασμα. Όψεις και επιπτώσεις *δικαιικού διχασμού* κληροδοτήθηκαν από το ένα στο άλλο στάδιο κοινωνικής και εθνικής εξέλιξης με τυπική έκφραση του στους εννοιολογικούς ορίζοντες της σύγχρονης δικαιοταξίας.

Αυτονόητη είναι η διατύπωση του ακόλουθου ερωτήματος. Είναι άραγε τόσο δυσνόητη η σύγκρουση για την μετάφραση στη δημοτική της προηγούμενως στην καθαρεύουσα-λογία γλώσσα διατυπωμένης νομοθεσίας μας; Στη δημοτική άλλωστε δεν απο-

δόθηκε ο Αστικός Κώδικας από το νεοελληνικό κράτος με την πρόφαση του εκσυγχρονισμού των δικαικών θεσμών; Δύσκολα προφανώς κάποιος ανθίσταται σε ένα σχόλιο. Με την απόδοση στη δημοτική ο εκσυγχρονισμός (παρά τη σημασιολόγηση που λανθάνει στην άδηλη πρόθεση) εξαντλείται συνήθως στην εξωτερική μορφή.

Λιγότερο αυτονόητη όμως είναι η ακόλουθη υπόθεση. Η απόδοση στην από-καθαίρουσα γλώσσα όταν δεν υπεισέρχεται στην εσωτερική δομή-υφή του νομοθετήματος δεν οδηγεί στον κωδωνοκρούστη εκσυγχρονισμό αλλά συγκαλύπτει νοθογενείς δικαικές ρυθμίσεις. Ας επαναλάβω ότι στην περίπτωση του Αστικού Κώδικα, το περιεχόμενο του, στο μεγαλύτερο μέρος συνιστούσε παλαιό και ξένο δίκαιο. Το πρόβλημα παρά τον φαινομενικώς τυπικό του χαρακτήρα είναι ότι είχε διατυπωθεί στην καθαρεύουσα και θα έπρεπε να καταστεί περισσότερο προσιτός δια της αποδόσεως του στη κοινή χρήση της γλώσσας.

Ενδιαφέρουσα μετατόπιση από το σημείο αιχμής την υφή του κειμένου, στην εικόνα του. Θα έχω την ευκαιρία αργότερα να επισημάνω ανάλογες περιπτώσεις μετατοπίσεων, όπως λ.χ. σε αντίστοιχα κείμενα του Ιονίου Κράτους. Η γλώσσα μετατρέπεται σε συμμετοχο και συνένοχο όταν τα προβλήματα του δικαίου οφείλουν να συγκαλυφθούν μαζί με τις πηγές τους. Από πρωταρχικό στοιχείο του πολιτισμού μας η γλώσσα αντί να συστοιχηθεί με το υπό δίωξη δίκαιο, στρέφεται εναντίον του και συνεργεί στην αποδιοργάνωσή του, συγκαλύπτοντας τα πραγματικά γεγονότα.

Ένα άλλο λοιπόν Βυζάντιο στην ιστοριογραφία και στον αναστοχασμό των δικαικών θεσμών της νεοελληνικής κοινωνίας και των ανθεκτικών ενοποιητικών τους συμβόλων; Τίποτε λιγότερο αυτονόητο ότι ο θεσμός απαιτεί τη γλωσσική του εκφορά και η αντίσταση μεταβολής του ανιχνεύεται στην ικανότητα των συμβόλων να διαπερνούν τις συγκροτημένες κοινότητες των ανθρώπων ως πολιτών με διάχυτη την σταθερή νοητή δόμησή τους.

Θα προσπαθήσουμε με λιγότερο ή περισσότερο γνωστά τεκμήρια και μαρτυρίες να κινηθούμε στο νοητό αυτό κόσμο των α-

ντιστάσεων με τις μεγάλες όμως πραγματικότητες, τις θεσμικές.¹ Ας αναζητήσουμε μερικές από τις προκλήσεις του ερωτήματος μας και αξίζει να υπενθυμίσουμε ότι πριν από την επίσημη κατάρτιση της ισοτιμίας του *εθίμου* προς το *νόμο* εκδηλώνεται αντιθεση μεταξύ *κρατικού* και *λαϊκού* δικαίου. Έννοιες αντιθετικές που οικοδομούν αλλά και αποδομούν κάθε μορφής πραγματικότητας. Να προσθέσουμε ότι παρόμοιες αντιθέσεις είναι πάντοτε βίαιες όταν μάλιστα ξεσπούν σε μείζονος σημασίας οικονομικές δραστηριότητες, όπως είναι η αγροτική κοινωνία και η παραγωγή της βυζαντινής οικονομίας² οι μνήμες μάλιστα, καθώς θα δούμε, όταν συνιστούν και λανθάνουσες επιβιώσεις, προσδίδουν ακόμη μεγαλύτερη οξύτητα.

Το κρατικό δίκαιο επιδιώκοντας να εξασφαλίσει τις γεωργικές πηγές ενέργειας ευνοεί την προσήλωση του καλλιεργητή στο έδαφος χωρίς να του αναγνωρίζει δικαίωμα ιδιοκτησίας των πηγών ενέργειας, αλλά εκλαμβάνει τη σχέση ιδιοκτήτη καλλιεργητή, ως πώληση ή μίσθωση, καθιστώντας έτσι την παραγωγή και τον παραγωγό υπόφορο στον ιδιοκτήτη της γης. Το λαϊκό δίκαιο αντίθετα αναγνώριζε στον καλλιεργητή ανεξάρτητο από την πώληση ή την μίσθωση δικαίωμα: αυτό της εμφυτεύσεως. Τα γεγονότα πιστοί μάρτυρες και η γλώσσα, επίσημη και καθημερινή, το μέσο ανίχνευσης τους.

Ο αυτοκράτορας Ζήνων θέλοντας να εξομαλύνει τις τριβές και δυσλειτουργίες που προέκυπταν στην πράξη για τη φύση του δικαίωματος του εμφυτευτή, εκδίδει μια *Constitutio* με την οποία παραδέχεται ότι το δικαίωμα του καλλιεργητή να καλλιεργεί - η εμφύτευση - δεν είναι ούτε πώληση, ούτε μίσθωση, αλλά μια τρίτη, άγνωστη στο ρωμαϊκό δίκαιο κατάσταση - *ius tertium*. Λίγο αργότερα ο Ιουστινιανός όχι μόνο θα επικυρώσει την πιο πάνω διάταξη του Ζήωνα, αλλά θα υπερθεματίσει χορηγώντας στον καλλιεργητή περισσότερα δικαιώματα (ενοικοδόμηση - εμπονήματα) χάρη στα οποία ο εμφυτευτής δύναται υπό ορισμένους όρους να εκχωρήσει σε τρίτον οικοδομήματα που τυχόν ανέγειρε

1. Μπ. Άντερσον, *Φαντασιακές Κοινότητες. Στοιχασμοί για τις απαρχές και τη διάδοση του εθνικισμού*, Αθήνα, Νεφέλη (ελλ.μτφ.), 1997.

στο έδαφος, ή δένδρα τα οποία τώρα θεωρούνται ως ιδιοκτησία του. Ο Ιουστινιανός μάλιστα αντιμετωπίζοντας ρεαλιστικά την κατάσταση δηλώνει ότι ο θεσμός αυτός της οριζόντιας ιδιοκτησίας *μήτε τοις ημετέροις νόμοις μήτε άλλω τινί των απάντων γνωρίζεται*.²

β. Η δια των ονομάτων επίσκεψις

Πολύτιμη αναφορά για τους ιστορικούς του δικαίου και γενικότερα τις κοινωνικές επιστήμες σχετικά με τα όρια της αυθεντίας και τους τρόπους αποτύπωσης της: η ένταξη των ελληνικών τεχνικών όρων, *εμφύτευση, εμφυτευτικό δίκαιο, εμπονήματα* που παρεμβάλλεται στην διατύπωση του λατινικού κειμένου δείχνει το μέτρο της αντιστάσεως του λαϊκού δικαίου το οποίο παρεμβαίνοντας στην εξουσία της Αυτοκρατορίας και τις αδράνειες του καλλιεργητή οδηγεί στη βελτίωση, μερικές φορές, αποφασιστικά της θέσεως του. Στην περίπτωση αυτή το λαϊκό δίκαιο, με τη μορφή του εθίμου λανθάνει ανάμεσα στις διατάξεις του κρατικού, ως *τρίτο δίκαιο*, επιβάλλοντας δυναμικά την κοσμοθεωρία του, και αχρηστεύοντας έτσι το πασίγνωστο ρωμαϊκό αξίωμα: *superficies solo cedit*.

Έννοιες και πολιτική αντίληψη στη διαχείριση της κρατικής οντότητας. Πόσο ορθή ήταν η διαπίστωση του Ιουστινιανού σχετικά με τη φύση του δικαιώματος της οριζόντιας ιδιοκτησίας φάνηκε από την εφαρμογή του θεσμού αυτού στην πράξη. Από εδώ θα οδηγηθεί η σκέψη του ιστορικού του δικαίου στο σημαντικό τμήμα της νομοθετικής προσπάθειας των Ισαύρων: τον *Γεωργικό Νόμο*. Ένα νομοθέτημα το οποίο αδήλως τεκμηριώνει την *κοινωνική συγκρότηση* του γεωργικού πληθυσμού και προδήλως εξειδικεύει το *τρίτο δίκαιο* σε δύο θεσμούς: την *αντιτοπία* και την *δενδροκτησία*. Οι θεσμοί αυτοί αποτελούν την εφαρμογή στην πράξη της λαϊκής γεωργικής δικαιοταξίας και αποκαλύπτουν την διάσταση με την κρατική αυθεντία: η πρώτη, στην περίπτωση μας,

2. Νεαρά του 539 μ.Χ.